

Радмило Н. МАРОЈЕВИЋ\*

## ФРАЗЕОЛОШКИ КОНТЕКСТИ У *ШЋЕПАНУ МАЛОМ*

*Сажетак:* У овом раду\*\* се разматрају коментари Његошевог спјева *Шћепан Мали* у контекстима који могу бити потенцијални извор фразема. Контекстуални коментари могу бити: (1) просторни или географски, у које се укључују митологизовани топоними, (2) временски или историјски, у које се укључују анахронизми и рачунање времена од постанка свијета, (3) језички, у које се укључују синтагматске везе у асоцијацијама, и (4) културни, у које се укључује цитатност, у конкретном случају интертекстуалне везе *Шћепана Мало* с *Горским вијенцем*. У разматраним контекстима могу се појавити фразеолошки жанрови као компонента, стилске фигуре у процесу фразеологизације и крилатеме.

*Кључне ријечи:* Петар II Петровић-Његош, спјев *Шћепан Мали*, потенцијални фразеологизми, просторни контекст, временски контекст, језички контекст, културни контекст

### 0. УВОД

**0.1.** Специфичност фразеолошког језичког слоја представља трећи круг питања која се тичу семантичке реконструкције текста у Његошевом спјеву *Шћепан Мали*. Тај језички слој на граници је

---

\* Проф. др Радмило Н. Маројевић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду

\*\* Рађено у оквиру научног пројекта „Пјесничка дјела Петра II Петровића-Његоша у оригиналу и руским преводима“ Института за славистику и филологију Паневропског универзитета Апеирон у Бањој Луци.

лексице, односно лексичке реконструкције, и синтагматике, односно граматичке реконструкције. У овом раду разматрамо коментаре конкретних стихова *Шћейана Малої* у контекстима који могу бити потенцијални фразеолошки извор — или тако да прерасту у фраземе, тј. у праве фразеолошке јединице, или тако да постану крилатеме, а то су устаљени изрази и читави стихови који се у готовом облику репродукују у дјелима других аутора или у свакодневној говорној комуникацији.

**0.2.** У комплементарном раду представили смо класификацију и систематизацију фразеолошких жанрова у посљедњем Његошевом спјеву: стални епитети (1), устаљена поређења (2) и идиоми (3) чине групу синтагматских фразеологизама; у реченичне фразеологизме убрајају се пословице (4), изреке (5) и (вјерске) узречице (6); оптативни фразеологизми су заклетве (7), клетве, благослови, опраштања, добродошлице и здравице (8), апотеозе и благодарења (9), те квалификативи (10) — упитаности, благе вијести, невоље и жалости; хендиадис (11), перифраза (12), таутолошки изрази (13) и суперлативни изрази (14) издвајају се у групу фразеолошких стилских фигура [МАРОЈЕВИЋ 2020].

## 1. ПРОСТОРНИ КОНТЕКСТ

**1.1.** Контекстуални коментар с просторног (тј. географског) аспекта изискује, прво, макротопоним *Карагаї*.

(1) Беглер-бег први, у расправи о Црногорцима коју води с Теодосијом Мркојевићем, помиње макротопоним *Карагаї*: *Карадѡг ѿм назва земљу њину / покоритељ Гркѡ и Стѡмбула*, [ШМ 1470–1471]. Султан Мехмед II је владао од 1451. до 1481, а Цариград је освојио 1453. године.

(2) Са Црном Гором макротопоним *Карагаї* поистовјећује владика Василије Петровић у *Историји о Црној Гори* (Петроград, 1754): „Историја турске монархије у 4. глави на 30. листу јасно говори да је црногорски народ слободан. Кад је био убијен султан Ибрахим и постављен на престо син му султан Мохамет »Мехмед« Четврти,

један чувени бунтовник, по имену Кудкегај, намјерио је да с великом имовином побјегне у неприступачне албанске планине, а становнике тих планина Турци ни досад нијесу могли покорити — то се подразумијева Црна Гора, која се налази у дијелу албанском, пошто су Турци Албанију покорили, а Црна Гора посебно своје име и слободу храброшћу и оружјем брани од непријатеља, како [је] и сами Турци мрско називају Каур Карадаг, то јест Црна Гора“ [МАРОЈЕВИЋ 1985: 97].

(3) С обзиром на то да је тек Иван Црнојевић, како пише владика Василије Петровић у истом дјелу, пренио престо из Зете у Црну Гору, султан Мехмед II није могао везати назив *Карагај* за дотле непознату земљу, која је до турских освајања представљала катуне зетских Срба, док је првобитно (етимолошки) означавала црногоричну шуму. Ово је очито Његошев анахронизам: назив *Карагај* могао се пренијети на Црну Гору тек касније.

(4) Наведени анахронизам и тамно мјесто *Шћејана Малој* лако се објашњава: беглер-бег први везује назив *Карагај* за епоху Мехмеда II, док је назив заиста поменут у руском издању *Историја турској империји*, коју смо имали прилике да читамо у Руској државној библиотеци (бивша Лењина библиотека), тако да је наведени назив требало везати за епоху Мехмеда IV, који је живио од 1642. до 1693 (по новом календару, и рођење и смрт су се десили крајем децембра претходне године по старом календару), а био је султан Турске империје, послѣ очевог убиства, од 1648. па до 1687. године. Назив *Карагај* и данас се користи на турском језику у значењу *Црна Гора*.

**1.2.** Контекстуални коментар с просторног (тј. географског) аспекта изискују, друго, земни рај и његове митологизоване варијанте.

(1) У султановој титули земним рајем назива се *Сирија*: господар земнога раја Сирије [ШМ –1614].

(2) Митологизовани топоним *Шам* без његове параномне варијанте наводи се у 3678. стиху у сљедећем контексту: мўчнā ће се

прикучит времена — / кàвурит се ал' у Шâм бјежати / (а ближе се турковати неће): [ШМ 3677–3679].

(3) Оба митологизована топонима, и *Шам* и *ѡараШам*, наводе се у 3532. стиху у сљедећем контексту: и са справом да су пòнарèдн'ји — / турске кàпè оставили не би / баш до Шâма ѡ до пàра-Шâма! [ШМ 3530–3532]. Драгутин Костић их објашњава: „*Шам* — Сирија (Дамаск), а *Парашам* је дошло онако, као нека земља још и даље“ [КОСТИЋ 1902: 190 (нап.)].

У *Речнику Њеѡшева језика* потпуно изостаје позивање на конкретну географско мјесто; за лексикографе, **Пàрашâм** је „нека неодређена ѡрекоморска земља, још удаљенија од Шама; најудаљенија шѡ се може замислити“ [СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 II: 611], а **Шâм** — „нар[одски] нека далека ѡрекоморска земља“ [СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 II: 658]. Занимљиво је да се ова посљедња одредница уопште не илуструје другом потврдом, оном из 3678. стиха (по нашој нумерацији), вјероватно зато што би она демантовала лексикографе.

(4) Није оправдана, методолошки, перспектива: *Шам* не треба посматрати из наше перспективе (*далека ѡрекоморска земља*), него из перспективе турске (за Турке тога времена, и за турске поданике, то не може бити прекоморска територија). Зато би се топоним без префиксоида могао објаснити на сљедећи начин: митологизовано име Сирије као земног раја за муслимане, а с префиксоидом: неки други даљи Шам. Сабља која се ковала у Дамаску звала се *гамàскија*, а широки шал који се везивао око главе — *шâмија* (доскора се тако звао и у Црној Гори).

**1.3.** Контекстуални коментар с просторног (тј. географског) аспекта изискује, треће, описно релативно именовање Русије.

(1) У контексту стихова 2350–2351 Русија се означава као велико царство „којему су дани тàкò дуги: / један његов — обичних стотина“. Па какво је то необично царство на земљи?

(2) То необично царство ближе одређује сљедећи контекст:

кòд вàs ноћи по свè љето нèј'мā,  
 а кòд нàs се саставит нè хоћè  
 два без ноћи дана нїкојāко:  
 [ШМ 3370–3372].

(3) Ни пјесник ни његови јунаци из спјева Русију нису посматрали из перспективе Москве (у Москви Његош није никада био), били су у Петрограду и посматрали бијеле ноћи: за њих је то био један дан тако дугачак као стотину обичних, метафорично речено (и симболично речено).

(4) У *Шћеџану Малом*, дакле, Његош категорију простора објашњава помоћу категорије времена (и укршта те двије категорије).

**1.4.** Контекстуални коментар с просторног (тј. географског) аспекта изискују, четврто, два алтернативна начина означавања *четири сїране свијета*.

(1) У једном контексту:

узјарила браћа православна  
 òколо нàs на четири стране.  
 [ШМ 30–31]

изостала је генитивна компонента синтагме *четири сїране* [свијета].

(2) У другом контексту:

Твоја лажа није једна шала —  
 трåкнўла се она на далеко,  
 на четири краја òд свијета.  
 [ШМ 2874–2876]

замијењен је управни члан синтагме синонимом (*сїране* → краја), док је стандардна, беспредлошка генитивна компонента замјењена дијалекатском, предлошком (*свијета* → од свијета).

## 2. ВРЕМЕНСКИ КОНТЕКСТ

**2.1.** Потребно је прокоментарисати неке контексте спјева с аспекта реалне историје.

(1) У пјесми коју пјева други кадија [ШМ 1052–1058] султан Мурат I се назива *јаничарском мајком* јер је он утврдио тај војнички ред — јаничари постадоше предводници (*даше*) у ратним и казним операцијама; као најжешћи непријатељ исламске вјере (*гина*) ту се имају у виду Срби. Султан Мурат је и буквално погинуо од руке Милоша Копиљића, који га је распорио (патроним је касније преосмишљаван: Кобиљић, Обиљевић, Обилић [МАРОЈЕВИЋ 1990<sup>а</sup>, МАРОЈЕВИЋ 1990<sup>б</sup>]). Турци су користили хришћанске празнике за нападе на своје противнике, па су то учинили и на Видовдан 1389. године. По тадашњем једином (старом, јулијанском) календару, то се десило 15. јуна, а не — „28. јуна 1389“, како неоправдано преноси данашњу разлику између двају календара Јевто М. Миловић [МИЛОВИЋ 1965: 317]!

(2) У контексту у коме се говори о острву Родосу [ШМ 1582–1588] коментар изискује завршни стих (*како смо им Божић честийиали?*). Родос су Турци заузели крајем 1522. године користећи опет хришћански празник за напад на своје противнике (овога пута то су били католици). Треба истаћи да се тада користио још само један (стари или јулијански) календар, па су и православни и католици Божић славили 25. децембра. Турци су очито били намислили да заузму Родос на сам Божић, али су то урадили који дан раније.

(3) У прози испред 1686. стиха помињу се патријарх, двојица владика и игуман (*йаѿријјѿрх ѿећки, владика Сѿва, владика Арсеније и ѿгуман Теодѿсија*). У међувремену је, послѣ првог дејствија, патријарх Василије Јовановић (= Јованов син) Бркић у манастиру Острогу завладичио сестрића владике Саве. Владика црмнички Арсеније Пламенац имао је катедру у Брчелима, у Црмничкој нахији.

(4) Историчари понављају да је Пећка патријаршија укинута године 1766. Она је тада укинута *de jure*, али је постојала (и опстojала) *de facto* све до одласка патријарха Василија у Москву 1768. године.

2.2. Потребно је с аспекта релативног времена прокоментарисати неколике личности из турске и арапске историје.

(1) У прози испред 3064. стиха Пeјо Маџар, житељ скадарски а родом из Подгорице, доноси писмо од беглер-бeга румели-валџа; писмо почиње стихом: »Везир-паша румели-валџа: [...]« [ШМ 3064]. Пошто се у спјеву појављују, као ликови, два беглер-бeга, треба прецизирати да се овдје говори о беглер-бегу првом, који је, послије страшног пораза од Црногораца, добјежао у Скадар, одакле и пише писмо Црногорцима.

(2) У више стихова спјева (двапут и у титули султановој) помиње се властито име *Мусџафа*, а има се у виду актуелни турски владар Мустафа III, који је владао од 1757. до 1774, кад је и умро. Пошто је у титули то јасно, навешћемо примјере у којима се он помиње у стиховима: да Пророка нашег опсујете / ал Мустафу, његова посьинка. [ШМ 893–894]; сваколика војска црногорска / припознаје Мустафу-султана / најјачијем царем у свијету. [ШМ 921–923]; правосудном калифу Мустафи, [ШМ 1427]; Нека чете свe најми своје / цар Сатана у цара Мустафe, [ШМ 1948–1949]; како султан нeвјерни Мустафа, [ШМ 2646]; те Мустафу братом сунца зову. [ШМ 3109]; мер'аметли падиша Мустафа: [ШМ 3645].

На истог султана односи се посесив — у синтагми *Мусџафине* (*x*)*orpe* — у јединој пјесми колa која се тиче актуелних, тј. предстојећих збивања: Нек се Стамбол, Млетке вежу, / Мустафине 'орде слeжy — [ШМ 824 (10)].

У једној другој пјесми колa, у оној у којој се опјевава побједа Пипера над Турцима, употријебљен је хипокористик *Муса* у односу на султана, па у таквом контексту има пејоративни призвук. То је, међутим, било прије владања Мустафе III (последњи напад на Пипере, опјеван у *Оілегалу србском*, збио се око 1754. године [XX. Удар на овце кнеза Вујадина]), па је то својеврсни анахронизам:

Топал-паша кӯрбāн чини  
соколове да задуши,  
лава робом да учини —  
да порасту Мӯси уши.

[ШМ 2279 (105)–2280 (106)].

Пејоративности доприноси обличка хомонимија *Мӯси* (датив од *Мӯса*) : *мӯси* (датив од *мӯха*); апелатив је и посвједочен у 1098. стиху: А што ти је он старац сметао? / Зла ни мӯси не жели никаква. [ШМ 1097–1098]. У овој пјесми колā очито се има у виду догађај опјеван у *Оїлегалу србском* [XIII. Царев сестрић и Пипери (1732. год.)], с тим што се у народној пјесми помиње Рустен-бег, а Ње-гош у свом Примјечанију (бр. 6) личност идентификује као Топал Осман-пашу.

(3) Коментар изискују и прва два десетерца у контексту слџедеће реченице:

Од постања нашега Пророка,  
откад паде Кӯрāн са небесā,  
јошт душманин већи не постаде  
човјек чòјку а народ народу  
од Турчина ѝ од Црнòгòрца.

[ШМ 3752–3756].

У 3752. стиху нема се у виду р о ђ е њ е Мухамедово, којега муслимани сматрају (Великим) Пророком, него вријеме кад је он п о с т а о проповједник ислама.

(4) У горе цитираном 3753. стиху и у другом шеснаестерцу у дистиху који пјева мула Хасан (и у читавом дистиху):

Кавур клети не вјерује  
да је Кӯрāн с неба пао:  
стога вјечно нџк рòбује —  
Ѐллāх га је нама дао.

[ШМ 4014 (145)–4015 (146)]



асоцира се на то да је творац основне исламске вјерске књиге Корана сам Алах, који га је, лист по лист, и послао с небеса Мухамеду (наравно, по буквалном тумачењу вјерника).

**2.3.** Однос времена текста *Шћеџана Малої* према времену реалних историјских збивања, тј. питање да ли се у спјеву појављују анахронизми, изискује посебан коментар.

(1) У секвенци о Пугачову [ШМ 3972–3979] анахронизам је у 3972 (узе *Казан и мноїе їрадове*) и 3977. стиху (*Срећом њином ѓр їа савладаше* —): кади-аскјер говори о нечему што ће се историјски тек десити: Пугачов је заузео Казањ у јулу 1774, у септембру су Пугачова козаци предали царској војсци, да би био погубљен у јануару 1775. године — а Шћепан је, по Његошу, убијен у мају 1774. године!

(2) Израз *крсїиїи се са їри їрсїа* у 2655. стиху:

Царица је дигла силну војску  
и кликује из ўпила гласа:  
ко се годе су трї прста крсти  
да устаје нã ноге јуначке,  
[ШМ 2653–2656]

није анахронизам: међу новинама црквене реформе Алексеја Михајловича уведеним средином XVII вијека била је замјена ритуала — од тада се Руси (а и сви православни хришћани) крсте са три прста; старовјерци (тзв. расколници) наставили су да се крсте са два прста.

**2.4.** Један број контекста изискује коментар у вези са старом ером, тј. рачунањем времена од постанка свијета.

(1) Уз синтагму (ген.) *їддине мїробїиїија* из пјесникове напомене уз стих: Алексијом Михаиловићем\*? [ШМ 777], која гласи:

\*Виђи посланичество Алберта Вимїна од стране венецијанске двору рускоме, тако исто и грамати

Алèксијè Михàиловића, рускога цара, Фрању Мòлйну, дужду млетачкому, писано из Смòлёнска 7164 [= седам тисућа сто шездесет четврте] године миробитија 23-га [= двадесет трећег] дана новембра мјесеца [ШМ 777 (нап.)],

потребан је лингвистички, културолошки и историјски коментар, као и преглед историје питања.

1° **Лингвистички** треба објаснити саму именицу *миробитије* (с побочним акцентом на првој и главним акцентом на другој компоненти): то је сложено-изведена ријеч с црквенославенским ликом суфикса *-ије* и с црквенославенским значењем именице *мир*<sup>II</sup> ‘свијет’. Именица *миробитије* значи ‘постојање свијета’, а синтагма *їддина миробитија* — ‘година постојања свијета’, тј. година од постанка свијета.

2° **Културолошки** треба објаснити годину од постанка свијета („годину миробитија”), према рачунању које се у XVII вијеку још користило, и превести је у годину од Христовога рођења („љето господње”). Разлика између два календара је, по цариградској ери, 5508 година, али је у том периоду била септембарска нова година, тј. година је почињала 1. септембра, па се за период после првог септембра одузима 5509 од 7164, те се тако добија 1655. година.

3° **Историјски** треба потврдити да је те 1655. године цар Алексеј Михајлович заиста био у Смоленску [према подацима које налазимо у монографији *Алексей Михайлович* у серији „Жизнь замечательных людей“]. Саму повељу у руским публикацијама и архивима нисмо пронашли, што значи да се она налазила у млетачком архиву у вријеме Његошевог истраживања података о Шћепану Малом и југословенству.

4° **С аспекта историје питања** сва издања *Шћейана Малої* дијеле се на три скупине.

а) У издањима из XIX вијека и онима која су изашла између два свјетска рата остављена је само година миробитија без објашњења — што је и разумљиво јер та издања нису коментарисана [СТОЈКОВИЋ 1851: 39; ЈОВАНОВИЋИ 1880: 35; РЕШЕТАР 1926: 212; ВУШОВИЋ 1935: 175 (исто у 2. изд., стр. 192)].

б) У издањима која су излазила у другој половини XX вијека нису узете у обзир ове чињенице (септембарска година миробитија) — па је исправљена непостојећа грешка пермутације првог издања: 7164 (=1655) → \*1764: „1764 године миробитија“ [СТЕВАНОВИЋ 1952: 44; уп. НЕДИЋ 1964: 38; МИЛОВИЋ 1965: 53]. И Војислав П. Никчевић у овом случају слиједи Стевановића, а не Решетара, чије му је издање иначе скоро у свему служило као основа [НИКЧЕВИЋ 2005: 59]. Из првог Стевановићевог издања погрешка је, у облику цитата, ушла у једнотомни *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша] у одредницу „**миробитије**, а с. (цркв.-рус. миробѣтiе) створење свијета“ [СТЕВАНОВИЋ–БОШКОВИЋ 1954/1957: 87], а из четвртог — и у двотомни *Речник Њејошева језика*: „**миробитије** с. (цркв.-рус. миробѣтiе) *сѣварање, ѿостѣанак свеѣа; ѿостѣојање свеѣа*“ [СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: 440]. Тако је цар Алексеј Михајлович (надимак му је био Тишайший) смјештен у далеку преисторију!

в) У четири издања, једном с почетка XX вијека и три из XXI вијека, наводи се и година од постанка свијета, и година од Христова рођења, или само у тексту: „7164 [1655] године миробитија“ [КОСТИЋ 1902: 46], или и у тексту: „7164 [= 1655] године миробитија“ и у напомени-коментару [МЛАДЕНОВИЋ 2007: 60]; ми смо, у основном издању, оставили годину од постанка свијета у тексту, и бројем и словима: „7164. [= седам тисућа сто шездесет четврте] године миробитија“, а објаснили текст у Предговору [МАРОЈЕВИЋ 2018: 63–64, 317]. У критичком издању, у текстолошкој напомени уз Његошеву фусноту која се везује за 777. стих, упућује се на временски контекст описан у монографији „Текстологија Луче микрокозма“, објављеној као прилог тог издања [МАРОЈЕВИЋ 2020<sup>а</sup>: 274, 660–662].

(2) У 1697. стиху:

и све оно што се изрећ може  
за похвалу правоме витештву —  
све ви ово данас надвисисте.  
Је л вишега чуда икад било  
откад паде свијет на свијету?

[ШМ 1693–1697]

локатив у функцији акузатива (*на свијетѿу*) односи се на Земљу, а номинатив (*свијетѿи*) — на народ, тј. на људски род, а не на свјетлост, тако да стих значи 'од постанка свијета'. Стара ера почиње 5508 година прије Христовог рођења [види горе т. (1)], али је Његош ту традицију о постанку свијета повезао са својом космогонијском концепцијом из *Луче микрокозма* (откад „паде“ на Земљу — Адам с Евом и њиховим потомством).

Додаћемо овдје контекст из *Луче микрокозма*:

Једнога ће сунца зраке сјајнѿ  
 шар движими земни освјетљати:  
 моћ ће људи са својега шара  
 на ѱзано своје поднебије  
 виђет доста мојијех мирова,  
 [ЛМ 2051–2055],

који показује да ће сунчане зраке освијетлити Земљу приликом њеног настанка (наравно, по космогонијској концепцији Његошевој).

Осврнућемо се на историју питања тумачења стихова 1696–1697 (по нашој нумерацији) *Шћейана Малој*. У коментарисаним издањима спјева полази се од тога да је номинатив *свијетѿи* у првом полустиху 1697. стиха именица у значењу 'људи'. Михаило Стевановић коментарише наведене стихове (III 11–12) на следећи начин: „је ли било већега чуда откад су људи (свијет) дошли на свијет (на земљу)“ [СТЕВАНОВИЋ 1952: 219] (у каснијим издањима коментар је мало измијењен: „Је ли било већега чуда откад се свет (тј. људи) појавио на земљи?“). Стевановићево тумачење прихватају (у једноставнијим формулацијама) Јевто М. Миловић, према првом издању: „Је ли било већега чуда откад дођоше људи на земљу?“ [МИЛОВИЋ 1965: 337] и Александар Младеновић (код њега су то стихови 1730–1731. јединствене нумерације), према неком каснијем Стевановићевом издању: „да ли је икад било већега чуда откада су се људи појавили на земљи?“ [МЛАДЕНОВИЋ 2007]. Иста је континуирана нумерација стихова и у трећем издању спјева, првом коментарисаном, али наведене стихове Драгутин Костић не објашњава [КОСТИЋ 1902: 98], а то значи да је и он вјероватно полазио од тумачења по коме ту *свијетѿи*

значи ‘народ, људи’. Из четвртог издања *Целокујних дела* наведени стихови су доспјели и у двотомни *Речник Њејошева језика*, у одредницу **свјјет**<sup>1</sup> [СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 II: 266]: њима се илуструје семантичка нијанса **3. б. човечансџво, људи** (лексикографи, да не би било забуне, семантизовани облик штампају курзивом): Је л’ вишега чуда икад било / откад паде *свијетџ* на свијету? (ШМ III, 11–12).

Друго тумачење, по коме је *свијетџ* у првом полустиху 1697. стиха *Шћејана Малоџ* именица у значењу ‘свјетлост’, налазимо, уз још двије илустрације, у једнотомном *Рјечнику* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша] у одредници „**свјјет**, а м. свјетлост: Је л’ вишега чуда икад било / откад паде *свијетџ* на свијету?“ (ШМ III 12) [СТЕВАНОВИЋ–БОШКОВИЋ 1954 / 1957: 87]. Такво тумачење налазимо даље у коментару Слободана Томовића (коментар није био праћен издањем спјева): »Свјет (цркв.-рус.): свјетлост. Упор. „*Под жалосним свјетџом џлачуће џланетџе*“ (Пј 57). Је ли се икад догодило више чуда откако је свјетлост обасјала Земљу« [ТОМОВИЋ 1990: 99; цит. по ТОМОВИЋ 1999: 667].

Позивајући се на своје претходнике, и Радојица Р. Јовићевић прихвата њихово тумачење, а као аргумент наводи и стих на који се позвао Слободан Томовић.

Најприје Јовићевић истиче сљедеће: »Треба рећи да Његош у своме опусу употребљава обе лексеме — и свјет и свијет, с тим што свјет употребљава само у значењу светлост, на пример: „под жалосним свјетом плачуће планете“ (у песми *Тројица вас насамо, један друџоџ не џледа*, стих 57); и метафорично: „до рођења свјета истинога [Исуса Христа; до хришћанства] / ви пресретни поклонници сунца“ (*Луца микрокозма*, VI, 253–254)« [ЈОВИЋЕВИЋ 2019: 17; претходно у ЈОВИЋЕВИЋ 2016].

Прокоментарисаћемо примјере које Јовићевић наводи.

У пјесми чија су прва два стиха (*Ко си џи? — Филозоф. Ко си џи? — Асџроном. / А ко џи? — Појетџа. Чудноватџа друшџива!*) [даље: ФАП] истовремено и мото и наслов, а коју Јовићевић наводи по трећем стиху (оригинал пјесме ми смо пронашли у Петрограду), именица *свијетџ* с једносложним рефлексом дугог јата потврђена је и у значењу ‘свјетлост’, у 58. стиху:

Ал су мога чувства струне деликатне:  
ја кад виђу цв'јетак ноћу порођени  
под жалостним св'јетом плачуће планете,  
он ми душу зажди чудества рођењем;  
[ФАП 56–59],

и у значењу 'небеско тијело, мир', у 23. стиху:

„Дјело ми је мислит, мислит и мислити,  
дужност ми је тихост, дужност ми је мудрост.  
Ја не видим људе више него мраве —  
сожаљујем људе од њине глупости!  
Гледам море исто као капју воде,  
како искру иједну — тако сунце сматрам!  
Све на св'јет презирем, па и само себе!”  
[ФАП 17–23],

при чему је у 58. стиху једносложни рефлекс дугог јата означен графемом „јат” (Подъ жалостнимъ свѣтомъ), како то пјесник редовно чини, док је у 23. стиху тај рефлекс означен двјема графемама (Све на свиетъ), а тако га пјесник обиљежава врло, врло ријетко.

Према нашем *Рјечнику Луче микроkozма* именица *свијетѝ* има у том спјеву дванаест потврда, од којих су три, из силабичких разлога, с дифтоншким рефлексом јата, и све имају значење 'небеско тијело, мир', па и у 2183. стиху на који се Јовићевић позива:

»О̀ нѣвинѝ синови природе,  
о̀ мѹдрости проста најсјајнија,  
до рођења св'јѣта истинога  
ви прѣсретѝй поклонѝци сунца,  
ви сте вѣрнѝй небесни синови, [...]«  
[ЛМ 2181–2185].

Стих 2183. значи 'прије стварања свијета заснованог на истини', тј. *свијетѝ истѝинѝ* синоним је израза *мир божији*.

Јовићевић наставља: »Реч свијет пак употребљава и у значењу свјет/лост (ређе) и у значењу св/иј/ет (космос, свет...). Пример за

оба значења у истом стиху: „Је л’ вишега чуда икад било / откад паде свијет на свијету“ (Шћејан Мали, III 11–12)« [ЈОВИЋЕВИЋ 2019: 17; претходно у ЈОВИЋЕВИЋ 2016].

(3) Исто значење [види горе т. (2)] изражено је и у 2160. стиху:

Баш овога чуда није било  
од постања људј и свијета  
што је овдје у овим горама:  
[ШМ 2159–2161],

али без интертекстуалне везе с *Лучом*; синтагма у генитиву (од постања) *људј(х)* и *свијетја* остварена је у фразеолошком жанру *х е н д и а д и с а* ‘(од постања) људи односно народа’.

(4) У 3489. стиху:

Је ли икад ово игђе било  
откад тјса и вјјек никоше?  
[ШМ 3488–3489]

посвједочен је фразеолошки околионализам: пјесник је контаминирао народне *идиоме* *ојкад је свијетја и вијека* и *ојкад тјиса ниче*, с обзиром на народно вјеровање да је тисово дрво најстарије: „*тјиса* — дрво тис, сматра се у народу као вечито и према томе најстарије“ [КОСТИЋ 1902: 189 (нап.)].

### 3. ЈЕЗИЧКИ КОНТЕКСТ

#### 3.1. Прво ћемо размотрити примјере с бројевима (и бројањем).

(1) У дијалогу који воде КЊАЗ ДОЛГОРУКОВ и [ИГУМАН] ТЕОДОСИЈА МРКОЈЕВИЋ:

кòлика си лѐта избрòјио? [...]  
Гоним ўпр̀ав седамдесет шесто,  
ал га гоним али га престижем —  
не знам љепше како бих казао!  
[ШМ 2542–2545]

читалац ће схватити смисао прва два стиха одговора, али ће га зачудити трећи — шта је ту *лијејо*, и зашто игуман *огређеније* не каже колико му је година, је ли седамдесет шест година напунио или ће тек напунити?

*Лијејо казати*, и у Црној Гори, значи 'јасно казати', у овом случају: тачно и прецизно. Разговор се води извјестан број дана прије Малог Госпођина дне кад је заказана скупштина Црногораца, а он је у XVIII вијеку био 8/19. септембра (разлика између два календара била је једанаест дана). Игуман зна да је рођен тих дана прије седамдесет шест година, али ако је рођен прије почетка септембарске године, то би било 7201. године по рачунању времена које су православни тада користили, а ако је рођен послје 1/11. септембра (разлика између два календара у XVII вијеку била је десет дана), то би већ била 7202. година — у оба случаја то је 1693. година по новом рачунању година од Христовог рођења (од Божића), односно обрезавања (од Нове године). Као што видимо, игуману је било врло тешко „љепше“ казати, поготову ако је знао датум рођења, али није знао како да одговори — напунио је својих седамдесет шест година, али се није још навршило календарских седамдесет шест година.

(2) У дијалогу који воде БАЈО ГАВРИЛОВ[ИЋ] и [ИГУМАН] ТЕОДОСИЈА МРКОЈЕВИЋ:

без господа нијесмо сиротни,  
 нѡ ѡх ево на свѡкојѹ страну:  
 цар, и принѡип с тридест офиѡерѡ, [...]  
 Истина је, наша четовођо:  
 доста их се сада намјерило  
 (али си се мало забрѡјио) —  
 [ШМ 3038–3040, 3044–3046]

перфекат *забрѡјио си се* односи се на *цара* као на прво лице међу господом коју помиње Бајо Гавриловић (= Гаврилов син) — Штепана, разумије се, игуман не прихвата за цара.



(3) Које су то *чѣтири ѿаше* те их у 1336. стиху помиње беглер-бег први:

што би била и што би важила  
једна сила коју на̄ дōј воде  
један везѿр, и четири паше,  
и беглер-бег румѣли-валѣси,

[ШМ 1334–1337]?

На чевском су дојишту, и као лица у другом чину, *Караман-ѿаша* (дукађински) и *ѿаша-Шувајлија*, на црмничком ратишту је *Мехмед-ѿаша* (скадарски) иако се он у другом чину не помиње осим у овом стиху посредно, али који је четврти паша? *Осман-ѿаша*, везир босански, двапут се броји, и као *везир* (у првом полустиху 1336. стиха), и као *паша* (у другом полустиху 1336. стиха). Није се, дакле, *забрōјио* беглер-бег први.

(4) У дијалогу који воде [ОСМАН-ПАША], ВЕЗИР БОСАНСКИ и ПРОТО [ЈОВАН] АВРАМОВИЋ:

А знаду ли за̄ тō Црнōгōрци? [...]  
Нѣ вѣзѿре, чѣтверо ми пōста!

[ШМ 1295–1296]

коментар изискује синтагма *чѣтѿверо ѿосѿа(x)* у саставу заклетве као фразеолошког жанра. Тај се израз данас поима онако како га је објашњавао Јевто М. Миловић: „*Чѣтѿверо ми ѿосѿах* — то су Божићни пост, Велики пост, Петров пост и Великогоспођински пост. Божићни пост траје шест седмица пред Божић, Велики пост седам седмица пред Ускрс, Петров пост пет седмица пред Петровдан, а Великогоспођински пост двије седмице испред Велике госпође“ [МИЛОВИЋ 1965: 325] (трајање постова је непрецизно; поред тога, апостолски пост, тј. пост пред Петровдан, зависи од покретних празника).

Послије нашег објашњења „тамног мјеста“ — значења израза (ак.) *часне двоје ѿосѿа(x)* у *Горском вијенцу* [види подробно у МАРОЈЕВИЋ 2005: 485–515] — савремено схватање о четири вишедневна

поста мора се кориговати старим, односно изворним: то су два велика или часна поста — *Велика четирдесница* и *Ситрасна седмица* (данас саставни дјелови јединственог Васкршњег поста), и два мала поста — *Божихни* и *Ајосџолски*, по традицији која сеже до типика Светог Саве (*Великојосиођински јосџ* се није тада, а ни до тада, ни постио).

**3.2.** На другом мјесту разматрамо језичке јединице које су у тексту *Шћејана Малој* доведене у необичне морфолошке или синтаксичке позиције.

(1) Нема никаквог основа у 29. стиху спјева мијењати (и у пјесниковом рукопису потврђени) безлични глагол употријеђен као лични (као што то чине неки приређивачи):

узвјјали Турци и Млечићи —  
 обљаче се са свакоје стране,  
 [ШМ 28–29].

Али га треба објаснити. Безличне реченице су настале трансформацијом од личних с граматичким субјектом *оно*, и то тако што се то *оно* елидира: \*Оно се облачи → *Облачи се* или претвара у рјечцу: *Оно се обљачи* 'ево/ено се облачи'. Наш пјесник је учинио оно што није нико прије њега, деетимологизовао је безлични глагол, вратио му првобитну природу — и добио изузетну пјесничку слику! Облаче се облаци, а овдје се облаче Турци и Млечићи, а у њих ће, у обје војске, ударити гром из облака: Бог је стао на страну Црногораца!

(2) Идиоматизована изрека *слијеј ког очију* у 1395. стиху:

Ја се чудим, т̀ако ми ћитапа,  
 с оба ока кад виђу слијепца:  
 [ШМ 1394–1395]

инверзијом је доведена до непрепознатљивости. Неинверзиони распоред (*кад виђу слијејца с оба ока*) показује да је *с оба ока* атрибут

уз објекат *слијейца* у значењу ‘који има оба ока’ (каквог слијепца), а не адвербијал уз предикат *виђу* (како виђу).

(3) Који смисао има тврдња да Црногорци *добра ѿурској никако не хоће* у следећем контексту:

Црногѳрци жељет не умију  
са Турчином мѳра ни љубави,  
добра турског никако не хоће,  
а од злѳ се не плаше турскога.

[ШМ 3154–3157]?

Ово мјесто треба схватити у смислу да Црногорци не желе да им Турци *чине добро*, а не у смислу да не би какво материјално добро турско *ѳрикучили*, наравно — *кад им шаке ѳагне* (кад „десе прилику“). А зашто неће турско добро? Па зато што знају какво је то „добро“: Турци спремни на зло црногорско / (зна се зашто!) кад десе прилику [ШМ 754–755].

(4) У дијалогу који воде МЕХМЕД-ПАША [СКАДАРСКИ] и БЕГЛЕР-БЕГ [ДРУГИ] није на први поглед јасно на шта се односи беглер-бегова констатација из 3825. стиха (*баш ѿо није ѿако немоѳуће*) — на непосредно претходни стих (*шѳо све не би ѳокла Црноѳорце*) или на стих који је прије тога стиха (*за ѳокорѳѳ ломну Гору Црну*). Шири контекст даје одговор:

и ја плана не знадем другога  
за покорит ломну Гѳру Црну  
што све не би покла Црногѳрце. [...]  
Баш то није такѳ нѳмогѳће —  
и прѳе је Турчин покорава. [...]  
Ђе се прѳе ѳнѳ изгинуло —  
стога ти се чини нѳмогѳће.

[ШМ 3822–3826, 3831–3832] —

беглер-бег сматра да није немогѳе покорити Црну Гору (а не да није немогѳе поклати све Црногорце).

3.3. Трећи круг питања тиче се језичких јединица које се налазе у специфичној позицији, а та позиција је условљена културно-историјским контекстом. Те јединице, дакле, повезују језички контекст, из овог одјељка, с контекстом културним (и културолошким), из наредног поглавља.

(1) Кад пита за здравље беглер-бега првог:

Како си нам и јеси ли здраво  
господине и господичићу?  
[ШМ 846–847],

Теодосија Мркојевић користи формулу која је прилагођена оријенталној култури — беглер-бег није само *iosjodin*, у сталешком смислу, него и *iosjodichij*, господски син (у контексту се искључује значење ‘млади господин’). А насљедно титулисање користи се и у султановој титули (с компонентом *син* + ген.), и у арапској митологеми *Џан* (с компонентом *ден* исто у значењу ‘син’, сраслицом с поновљеним обликом *Џан*) у 3550. стиху.

(2) Турци су у Европу донијели сурови начин кажњавања *набијањем на колац*, што је преображено у стиховима:

право, кнеже, хоћаш га подићи  
да са коца гледа пут Цетиња!  
[ШМ 1130–1131].

(3) У стиховима:

При смутњама нашим домаћијем  
ствар је турска нама као свадба  
[ШМ 3220–3221]

пјесник, односно његов књижевни јунак, хоће да каже да су међуплеменски сукоби, *смутње* (адаптирани русизам, уп. руску именицу *смута*), много тежи него ратовање с Турцима, *шурска сивар* (семантички русизам, уп. руски израз *турецкое дело*).

(4) У дијалогу који воде КЊАЗ ДОЛГОРУКОВ и ВЛАДИКА САВА:

Колико ће човјек путовати  
с предјелима и чѹ[в]ства мијења,  
особено на прѣдјел сѡбратскѣ —  
на њем човјек мора и да нѣ би,  
јошт када га веза двѡје-стрѹкѣ  
тако силно веже и скопчава  
како што на̀с са Русијом веже.  
[ШМ 2513–2519]

владика користи израз *веза двоје-сѣрука*: Срби и Руси су двоструко везани — блиском сродношћу народâ (припадају словенској језичкој породици) и истом религијом (припадају двјема помјесним православним црквама које се налазе у односу литургијског јединства).

#### 4. КУЛТУРНИ КОНТЕКСТ

**4.1.** Однос култура које се сучељавају у Црној Гори времена владавине, односно боравка Шћеџана Малог на Цетињу, у Грађанима и Брчелима одражен је у неким контекстима Његошевог спјева.

(1) Кад Шћеџан говори графу Бујовићу, сердару бококоторском из Пераста у млетачкој служби:

Истим путем којим си дошао  
хајде натраг — поздрави Млечиће:  
јошт им треба много којечеса  
да њм дѹгѣ порасту бркови  
па што таквѡ да почну зборити.  
[ШМ 2463–2467],

он алудира на културни концепт Млечана, који брију бркове, за разлику од Црногораца, а и Турака. У Црној Гори било је срамота кад мушкарац не носи бркове (ако их није могао имати, добијао је погрдни надимак). А у Млечима (Његош би рекао: у Млеткама), напротив, то је био културни узус; зато лик из *Горској вијеница*

Драшко поповић (= попов син) каже поспрдно: спушти куље а обриви брке, / а поспи се по глави пепелом [ГВ 1683–1684].

(2) Кад књаз Долгоруков говори Шћепану:

Лажеш лажо кâ си научио —  
 ти нијеси Грчке нî видио,  
 него кажуј откуда си родом:  
 да л не видиш вѝле пред очима?  
 [ШМ 2947–2950],

он заправо указује како се у руском народу тога времена кажњавају зликовци (дакле, у буквалном смислу — вилама).

(3) За питање како се у појединим културама спроводи смртна казна индикативан је дијалог који воде КЊАЗ ДОЛГОРУКОВ и ПОП АНДРИЈА [ЂУРАШКОВИЋ]. Књаз каже да би Шћепана требало одмах *ка̀знийи* (русизам у значењу ‘погубити’) *с вјешалима*, што није била специфичност извршења смртне казне у некој конкретной земљи, на шта поп Андрија, највише свештено лице у кругу Шћепанових присталица, узгредно каже:

Кòд нâс кривце пушкама гађају,  
 пушком нâ тр̃к како ’тйцу нâ лѝт.  
 [ШМ 3380–3381].

Кажемо: узгредно, зато што Ђурашковић не предлаже да се Шћепан подвргне таквој казни, него да се ослободи, али у та два стиха садржана је одлика националне културе — ако Бог тако буде хтио, осуђеник ће подјећи, али ће подјећи и ако они који буду пуцали не буду хтјели да га погоде (а они ће тако свакако учинити ако нису сигурни у то да је осуђеник крив или толико крив).

(4) Прото Јован Ђврѝмовић у наставку реплике у којој говори о врлинама архидјакона Петра [види т. 4.3.(2)] исказује бојазан да *неће ово наше бийи*:

Ўпράв сѹ му седамнаест љетā —  
 више знаде нō нāс половѳна:  
 паметније мисли и ријечи  
 нит сам чуо, нити ћу је чути,  
 него неће ово наше бити.  
 А ако му Бог сачѹвā главу,  
 он је срећа овога народа —  
 он је рођен да довијек живи:  
 он ће другим бити Скѣндер-бѣгом!  
 [ШМ 2268–2276].

И управо издвојени стих изискује културолошки коментар: у њему је одражено народно вјеровање, које очито сеже у далека паганска времена, да Бог узима за себе оно што је најбоље, тј. најпаметније и најспособније. Такво значење произлази и из контекста, али га експлицирамо како се не би схватило у неком другом смислу — ако буде одведен или некуд оде из Црне Горе.

4.2. Однос „своје : туђе“ има и један посебан аспект — како интерпретирају исти елеменат националне традиције представници стране и изворне културе. Обично представник изворне културе афирмише, а представник туђе културе негира ту традицију. У два примјера у *Шћеџану Малом* однос је дијаметрално супротан.

(1) Књаз Долгоруков проглашава Александра Македонског — претком Црногораца:

Спомѣнте се храбри Црнѳгѳрци  
 какву преци ваши задобише  
 нечувѣнѹ славу и јунāштво  
 с Александром царом Македонским;  
 [ШМ 2664–2667],

а игуман Теодосија Мркојевић се на то, не желећи с књазом јавно спорење, само насмијао. Да је Александар Македонски био Србин сматрали су представници романско-германске цивилизације

зато што Срби живе у постојбини античких владара Александра и оца му Филипа, те традиције држао се и Иван Гундулић; супротно мишљење заснивало се на концепцији о досељавању Словена на Балкан, која је аргументовано оспорена тек у другој половини XX вијека (Олег Трубачов).

(2) У дијалогу који воде БЕГЛЕР-БЕГ [ПРВИ] и [ИГУМАН] ТЕ-ОДОСИЈА МРКОЈЕВИЋ:

Може сила када добро стегне  
учинити да плаче сүшина. [...]  
То је прича нáродња о Марку,  
али ко би томе вјеровао?

[ШМ 1155–1158]

беглер-бег алудира на српску легенду о Марку Краљевићу (примајући је здраво за готово), док игуман њену вјеродостојност оспорава реторским питањем. Иначе је то, како истиче Јевто М. Миловић у свом коментару, „реминисценција из наше народне поезије“ [Миловић 1965: 322–323]. Миловић цитира сљедеће стихове из друге књиге лајпцишког издања *Народних српских њјесама* Вука Караџића:

Онда иште суву дреновину,  
Донесоше дреновину Марку;  
Кад је стеже у десницу руку,  
прште пуста на двоје — на троје,  
И дв’је капље воде искочише.

[КАРАЏИЋ 1823 II: 228].

Откуда беглер-бег као први везир до султана зна „причу народњу о Марку“? Многи турски великодостојници знали су српски језик и културу јер су били исламизирани Срби, али то у овом случају није било тако (иначе би поштовао етнокултурни концепт о б р а з као и паша-Шувајлија), али није био ни прави Турчин (иначе не би изневјеравао т у р с к у в ј е р у, тј. задату ријеч). Највише личи на Ђуприлић-везира...



4.3. Као посебан тип интертекстуалних веза двају Његошевих спјегова из црногорске историје, *Горској вијенца* и *Шћеџана Малој*, издваја се цитатност: ликови посљедњег цитирају ликове претходног спјева. Навешћемо три карактеристична примјера.

(1) Први примјер је у *Горском вијенцу* из реплике кнеза Рогана, из Цуца, родоначелника братства Рогановића (од њега су Рогановићи и у Пјешивцима и у Бјелошевини у Жупи никшићкој), коју ћемо навести у цјелини:

Осамдесет већ имам годинā:  
сто путā сам гледа Црногорце,  
гледа Турке а гледа Латине:  
млāдē глāвē онакве нē виђāх!  
[ГВ 1968–1971].

Кнез Роган оцјењује убијеног племеника Батрића Пјеровића (сина Пјера Вучићевића, родоначелника братства Пјеровића из Цуца). Његов завршни стих (*младе љаве онакве не виђах*) „цитира“ Шћеџан у посљедња три стиха реплике, коју ћемо такође навести у цјелини:

Има сам ја у мојој гвјардији  
коњаникā толике тисуће  
од свакога краја и народа:  
Татаре сам гледа, и Хараре,  
Киргизе сам гледа, и Черкџе —  
јошт мојима очима нē виђāх  
нигда мўњē овакве на коњу  
као момче ово што сад виђех.  
[ШМ 2255–2262].

Стих 2260. у овој реплици (*јошиј мојима очима не виђах*) није прави цитат, више је парафразирање, али је пренесен, у претходна два стиха, и паралелизам из претходна два стиха реплике кнеза Рогана. Разлика је, наравно, у ширем контексту: „руски цар“ хвали младог архидјакона Петра и упоређује га с представницима народā који су били познати као добри коњаници, а кнез Роган упоређује младог четовођу Батрића с онима које је могао видјети — у суштини са Србима трију вјероисповијести.

(2) Другим примјером наставља се оцјена из претходне реплике у оба спјева. У *Горском вијенцу* на ријечи кнеза Рогана надовезује се Вук Тòмановић, исто из Цуца (стриц Никца од Ровина, тј. Тòмановића из *Шћейана Малої*). Из његове реплике навешћемо прва три стиха:

У ове се горе нигда није  
онаквога младаета дизало —  
òнò ðјеше јунак под крилима!  
[ГВ 1972–1974].

На Шћепанове ријечи надовезује се прото Јован Ђврãмовић, из Бјèлицã, из чије реплике наводимо првих пет стихова:

Није само он од тога посла  
него га је Бог за свашто дао —  
у нашој се земљи нигда није  
оваквога момчета дизало  
ни дивотом ни сваком хитрином.  
[ШМ 2263–2267].

Овдје је цитатност скоро потпуна: у *Горском вијенцу* је генитив именице средњег рода *младе* (*онаквоїа младеїта дизало*), а у *Шћейану Малом* — генитив именице средњег рода *момче* (*оваквоїа момчеїта дизало*); у *Горском вијенцу* је показна замјеница трећег лица, јер Батрић није жив, а у *Шћейану Малом* — првог лица, јер је Петар ту, у близини.

(3) Трећи примјер се тиче израза *саломийїи демону роїове*. Примарно, израз се појављује у писму којим владика Данило отписује Селиму-везиру, у 1146. стиху *Горскої вијенца*:

»[...] Пўче кòлãн Свечевој кобили:  
Леополдов храбри војвода\*,  
Собијевски (и) војвода Савојски —  
саломише демону рогове; [...]«  
[ГВ 1143–1146]

\* Лотарингски

Секундарно, модификованим изразом из *Горскої вијенца*, слијепац завршава своју пјесму појући уз гусле:

блãго вãма, сиви соколови,  
соколови црногорски момци:  
ви бѣсмртнѹ славу задобисте  
сијѣкѹћи шест неђеља Турке  
преко Чѣва и пò днò Црмницѣ  
докле силу турску сарáзисте  
и демону сломисте рокове!

[ШМ 2490–2496].

Варијанте израза разликују се у нијанси (у *Горском вијенцу* владика користи префикс из српскославенског регистра) и у различитом везивању за контекст: у *Горском вијенцу* је глаголска компонента у трећем, а у *Шћеџану Малом* — у другом лицу множине аориста. Понављајући израз, пјесник га је на тај начин преобразио у крилатему као својеврсни фразеолошки тип.

#### ЛИТЕРАТУРА

- [1] ВУШОВИЋ 1935: *Цјелокуйна дјела* Петра Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића. Београд: Народна култура, 1935.
- [2] ВУШОВИЋ 1936: *Цјелокуйна дјела* Петра II Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића. Друго издање. Београд: Народна култура, 1936.
- [3] ГВ: *Горски вијенац* [у: Медаковић 1847: 1–116 (прво издање); Маројевић 2005: 35–222 (критичко издање); Маројевић 2018: 161–268 (основно издање); акценатско издање је у рукопису].
- [4] ЈОВАНОВИЋИ 1880: *Лажни цар Шћеџан Мали*: Историјско збитије XVIII. вијека. Сачинио Петар Петровић Његуш владика црногорски. Ново издање. Панчево: Накладом Књижаре браће Јовановића, [1880], 1–64 (Народна библиотека браће Јовановића. Свеска 5).
- [5] ЈОВАНОВИЋИ 1881: [Само на корицама:] *Лажни цар Шћеџан Мали*. [Панчево, 1881], 65–152 (Народна библиотека браће Јовановића. Свеска 7).
- [6] ЈОВИЋЕВИЋ 2016: Радојица Р. Јовићевић. *Књижевни род, мојо и језик Тестамента Пејтра II Пејровића Њејоша*. – Девети лингвистички скуп „Бошковићеви дани“: Вук Стефановић Караџић и Петар Други Петровић Његош. Радови са научног скупа 26. маја 2016. г. Подгорица: ЦАНУ, 2016, 97–109.

- [7] ЈОВИЋЕВИЋ 2019: Радојица Р. Јовићевић. *Књижевни род, мојо и језик Тештаменџа Петра II Пејровића Његоша*. — Језик данас, нова серија, Нови Сад: Матица српска, XV, св. 14, 12–19.
- [8] КАРАЦИЋ 1823 II: *Народне српске њјесме*, скупио и [= их] и на свијет издао Вук Стеф. [= Стефановић или Стефанов] Караџић. Књига друга, у којој су пјесме јуначке најстарије. У Липисци [= у Лајпцигу], 1823.
- [9] КОСТИЋ 1902: *Лажни цар Шћейан Мали: Историческо збитије осамнаестог вијека*. Од Петра Петровића Његоша. [Предговор написао Јаша М. Продановић. Приредио Драгутин Костић]. Београд–Загреб: Штампарија Мила Маравића, 1902 (Српска књижевна задруга, 63). [Првом пагинацијом штампани су, накнадно, предговор и биљешка о издању потписана са С. К. 3.].
- [10] ЛМ: *Луча микрокозма* [у: Маројевић 2016: 19–101 (репринт првог издања), 105–224 (критичко издање), 903–1020 (акцентско издање); Маројевић 2018: 67–149 (основно издање)].
- [11] МАРОЈЕВИЋ 1985: Василије Петровић. *Историја о Црној Гори* / Превео Радмило Маројевић. Цетиње: Обод — Титоград: Лексикографски завод Црне Горе, Побједа, 1985: [Фототипско издање руског оригинала и превод Радмило Маројевић], 15–97 + исправке на посебном листу; *Најомене ѡреводноца* / Радмило Маројевић, 99–109.
- [12] МАРОЈЕВИЋ 1990<sup>а</sup>: Радмило Маројевић. *Двије скице из историјске ономастике*. 2. Милош Копиљић (Кобиљић, Обиљевић, Обилић) — *фолклорне мијене у имену косовској јунака*. — Косовски бој у историји, традицији и стваралаштву Црне Горе. Реферати са научног скупа. Титоград, 25. октобра 1989. године. Титоград, 1990, 257–262. [Исто екавски у Маројевић 1990<sup>б</sup>].
- [13] МАРОЈЕВИЋ 1990<sup>б</sup>: Радмило Маројевић. *Из ономастичке историје*. 1. Милош Копиљић (Кобиљић, Обиљевић, Обилић) — *фолклорне мене у имену косовској јунака*. — Ономатолошки прилози, Београд, 1990, [књ.] XI, 63–66.
- [14] МАРОЈЕВИЋ 2005: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- [15] МАРОЈЕВИЋ 2016: Петар II Петровић-Његош, *Луча микрокозма*. Критичко издање. Текстологија, Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД — Цетиње: Narodni muzej Crne Gore.
- [16] МАРОЈЕВИЋ 2018: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма. Горски вијенац, Шћейан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоегија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Никшић: Будимљанско-никшићка епархија — Београд: Друштво за неговање Његошевог дела, 2018.
- [17] МАРОЈЕВИЋ 2020<sup>а</sup>: Петар II Петровић-Његош, *Шћейан Мали*. Критичко издање. Текстологија, Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД — Цетиње: Народни музеј Црне Горе.
- [18] МАРОЈЕВИЋ 2020<sup>б</sup>: Радмило Н. Маројевић. *Фразеолошки жанрови у Шћейану Малом*. — Студије српске и словенске. Серија I. Српски језик, Београд, 2020, књ. XXV, 67–86.
- [19] МЕДАКОВИЋ 1847: *Горскій виенацъ*[.] Историческо событіе при свршетку XVII вѣка. Сочиненіе П[етра] П[етровића] Н[ѣгоша.] владыке црног[р]скога. [Приредио Милорад Медаковић], У Бечу: словима ч[астнихъ] о[таца] мехитариста.

- [20] МИЛОВИЋ 1965: Петар II Петровић Његош. *Лажни цар Шћејан Мали*. [Приредио за штампу и прилоге написао Јевто М. Миловић]. Титоград: Графички завод, 1965. (Библиотека „Луча“, 15).
- [21] МЛАДЕНОВИЋ 2007: Петар II Петровић Његош. *Лажни цар Шћејан Мали*. Приредио Александар Младеновић. Подгорица: ЦАНУ, 2007. (Сабрана дјела Петра II Петровића Његоша. Критичко издање. Књига трећа).
- [22] НЕДИЋ 1964: Петар Петровић Његош. *Лажни цар Шћејан Мали. Писма*. [Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад: Матица српска — Београд: Српска књижевна задруга, [1964]. (Српска књижевност у сто књига. Књ. 22. Петар Петровић Његош, II).
- [23] НИКЧЕВИЋ 2005: Петар II. Петровић Његош. *Лажни цар Шћејан Мали*. Према I. издању из 1851. приредио и предговор написао Војислав П. Никчевић. Цетиње, 2005.
- [24] РЕШЕТАР 1926: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књига прва. Већа дела]. *Горски вијенац. Луча микрокозма. Шћејан Мали*. У редакцији Милана Решетара. Београд: Државна штампарија, 1926.
- [25] СТЕВАНОВИЋ 1952: Петар Петровић Његош. *Шћејан Мали*. [Текст приредили за штампу Михаило Стевановић и Радован Лалић. Биљешке и објашњења написао Михаило Стевановић]. Београд: Просвета, 1952 (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књига четврта).
- [26] СТЕВАНОВИЋ–БОШКОВИЋ 1954/1957: *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић]. Београд: Просвета, 1954 (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књига шеста). [Додатни тираж: 1957].
- [27] СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: *Речник језика Пејтра II Пејтровића Њејоша*. [На корицама: *Речник Њејошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић (ур. Михаило Стевановић). Књ. I. Београд: Српска књижевна задруга и др., 1983.
- [28] СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 II: *Речник језика Пејтра II Пејтровића Њејоша*. [На корицама: *Речник Њејошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић (ур. Михаило Стевановић). Књ. II. Београд: Српска књижевна задруга и др., 1983.
- [29] СТОЈКОВИЋ 1851: *Лажни цар Шћејан Мали*: Историческо Збитије Осамнајестога вијека. Пјесмотворје Његове Свијетлости Петра Петровића Његоша, Владике и Господара Црнегоре. [На 9. страни:] *Шћејан Мали*. Повјестно збитије, у пет дјествијах. [На насловној страни:] Издао 1851. године Андрија Стојковић у Трсту. [На корици:] У Југославији. [На полеђини насловне стране испод мота:] Печатња браће Жупана у Загребу 1851.
- [30] ТОМОВИЋ 1990: Слободан Томовић. *Коменџари: Лажни цар Шћејан Мали. Луча микрокозма. Горски вијенац*. [На корицама: *Коменџари Слободана Томовића Лажној цара Шћејана Малој, Луче микрокозма, Горској вијенца Пејтра II Пејтровића Њејоша*]. Београд–Цетиње, 1[990].
- [31] ТОМОВИЋ 1999: *Енциклопедија Њејош*. Први том. [Главни и одговорни уредник Слободан Томовић]. Подгорица, 1999 (Други том није објављиван).
- [32] ШМ: *Шћејан Мали* [у: Маројевић 2020: 19–225 (репринт првог издања), 227–486 (критичко издање), 1011–1153 (акцентско издање), Маројевић 2018: 289–449 (основно издање)].

Р. Н. МАРОВЕВИЧ

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ КОНТЕКСТЫ В ПОЭМЕ «ЩЕПАН МАЛЫЙ»  
ПЕТРА II ПЕТРОВИЧА-НЕГОША

*Резюме*

В настоящей работе рассматриваются контекстуальные комментарии в научном издании поэмы «Щепан Малый» сербского поэта Петра II Петровича-Негоша. Некоторые из этих контекстов могут быть источником превращения свободных словосочетаний в фразеологические единицы.

Комментарии относятся к стихам, в которых проявляется специфика контекстов. Контексты группируются в четыре типа: (1) пространственный или географический контекст, включающий митологизованные топонимы, (2) временной или исторический контекст, включающий анахронизмы и летоисчисление от сотворения мира, (3) языковой контекст, включающий ассоциативные связи в словосочетаниях, и (4) культурный контекст, включающий цитатность, в конкретном случае интертекстуальные связи поэмы «Щепан Малый» с поэмой «Горный венец». В рассматриваемых контекстах могут являться фразеологические жанры в качестве компонентов, стилистические фигуры, находящиеся в процессе фразеологизации, а также крылатые слова и выражения.

В другой, взаимодополняющей работе [МАРОЈЕВИЋ 2020<sup>6</sup>] представлена классификация фразеологических единиц в поэме «Щепан Малый»: постоянные эпитеты, устойчивые сравнения и идиомы представляют собой группу фразеологизмов на уровне словосочетания; в группу фразеологизмов на уровне предложения входят пословицы, поговорки и присловья; оптативные фразеологизмы оформлены с помощью двух-трех инноваций в системе частей речи сербского языка (оптативов, предикативов и предикативных существительных в качестве переходной категории); гендиадис, перифраза, тавтологические и суперлативные выражения составляют группу фразеологических стилистических фигур.

Просодическому и интонационному анализу стиха поэмы «Щепан Малый» посвящен раздел «Стиховедческая реконструкция» в научном издании произведения (под ред. Р. Н. Мароевича, Подгорица–Цетинье, 2020).

*Ключевые слова:* Петр II Петрович-Негош, поэма «Щепан Малый», фразеологические жанры, становление фразеологизмов, пространственный контекст, временной контекст, языковой контекст, культурный контекст